

FÜZZETEK

A Magyar—Török Baráti Társaság időszaki lapja
Macar—Türk Dostluk Derneği Yayını

- Üç ayda bir çıkar -

Kuruluşunun 700. yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun beşiğinde

Dergimizin Haziran sayısında Türkiye Cumhuriyeti'nin olağanüstü ve tam yetkili Macaristan Büyükelçisi Ender Arat ekselansları, yıldönümüne ilişkin düşüncelerini okuyucularımıza açıklamış, aynı zamanda dünya tarihinde seçkin bir rol oynayan bu devlet oluşumuna dikkatleri yöneltmeyi amaçlayan, hem gerçekleşmiş hem de ilerisi için tasarlanan etkinliklerden söz etmişti.

Gerek yurdumuzun hemen de beşte ikisinin fetih alanı haline geldiği yaklaşık 200 yılın, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun uzaklarda bir devlet görüntüsünden çıkıp yakın komşumuz olduğu daha önceki yüzyılların, gerekse millî kahramanlarımıza Türk topraklarının kucak açtığı yılların bizler için ne anlam taşıdığını tekrar tekrar düşünmek biz Macarlara da elbette yerinde bir yaklaşımdır.

Bu düşünceler dizisinde en heyecan verici sorun, İmparatorluğun oluşması ve inanılmaz bir hızla yayılmasıdır. Bir sıra uç beyliği arasında neden tam da Osman ve muhiti kalıcı egemenliğini gerçekleştirmeyi başarabildi? Onların önünde doğuya ve batıya, kuzeye ve güneye yayılma yollarını açan toplumsal-ekonomik, askerî-stratejik, dinî, jeopolitik, kamu yönetimine ilişkin ve diğer unsurlar nelerdi?

Yirminci yüzyıla özgü teoretik düşünce tarzımız, bunun izahını çeşitli modeller kurarak arıyor. Bir süre 'gazi' zihniyeti, yani dinî fanatizm, büyük fetihler için yeterli bir dayanak gibi görünüyordu. Son zamanlarda bu mucizevî tirmanışı daha ziyade göçebelik özelliklerinden kaynaklandırmayı deniyorlar. Derneğimizin son defa 17 Eylülde Macar Bilimler Akademisi Felsefe ve Tarih Bilimleri Şubesi ile birlikte düzenlediği toplantıda Pál Fodor'un, bu başlangıç dönemine ait kendi yorumunu bizlere açıkladı. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde dönüşüm noktaları başlığı ve *İmparatorluğun doğuşu* altbaşlığı ile çok yanlı fakat aynı zamanda insicamlı konferans verdi. Pál Fodor'un bu yaklaşımında daha

önceki biraz statik görünümün dinamik hareketlilik ve değişimler tablosuna dönüşmesini ve aynı zamanda bu çerçevede iç mücadelelerin motivasyonuna da ışık tutmasını vurgulamaya değer buluyorum.

Ben burada, bir ölçüde 14. yüzyılı da ele alan iki konferansa değinmek istiyorum. Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği 13. Türk Tarih Kongresi de yıldönümü ruhunda geçti ve bu olgu anlaşılır bir şekilde birçok araştırmacıyı da başlangıçlara kadar gerilere uzanmaya özendirdi. Dikkate değer çabalardan biri, daha eskilere fakat gene de ancak 15. yüzyıla ait kroniklerdeki bazı iddiaların arşivlerdeki kaynaklarla denkleştirilmesi ve bunların coğrafi-topografik tespitlerinin bugünkü durumla karşılaştırılmasıydı. Profesör Halil İnalcık daha önceki bir incelemesinde, Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebalı'nın söz konusu dönemde gerçekten yaşadığında kuşku olmadığına, zira 15. ve 16. yüzyıl defterlerinde de, kendisinin Kozagaç köyü ve Kozca mezrasının gelirleriyle kurmuş olduğu iki vakıftan bahsedildiğine işaret etmişti. Buna ait olarak 1487-de düşülen ilk kayıtlarda Kozagaç'tan bağışta bulunan şahıs olarak Osman beyin adı geçiyor. Bu olgunun ilginç bir yanı da, Âşıkpaşazade'nin tarihinde, bildiklerini Edebalı'nın oğlu Mahmut Paşa'dan temin ettiğinin kaydedilmesidir. Öyleki, yukarıda naklettiğimiz tahrir defterinde Kozagaç vakfının ara mütevellisi olarak tam da Ede oğlu Mahmut Paşa'nın adıyla karşılaşıyoruz. Yani, bilgi veren şahsın, aslı astan olmayan bir kişi olmadığı da ortaya çıkıyor. Türk tarihçilerinin duayeni bu defa, Osmanlıların ilk yerleşme bölgesi olan Söğüt çevresinde genç meslektaşlar yaptığı geziler hakkında bilgi verdi. Bu gezileri sırasında da Âşıkpaşazade'nin izinde yol alarak, kroniğin güvenilirliğini kanıtlayan bir hayli topografik gözlemleriyle bilim dalını zenginleştirmiş oldular. Başka konferansçılar, bir yandan Osmanlı sülâlesinin soy içindeki rolünü daha sonraki paraleller yardımıyla aydınlat-

mayi; öte yandan da yeni defter ayrıntılarına dayanarak, şimdiye kadar yanlış yorumlanmış coğrafya adlarını daha titizlikle belirlemeyi denediler. (Šunu da hatırlatayım, konferansın ana konusu olarak, Osmanistik arařtırmalarında geçen elli yılını ayrı ayrı ülkeler bakımından deęerlendirilmesinin tanıtılmasını seçtiler. Yurdumuzdaki alıřmaları Pál Fodor ile beraber, bizden beklenelene uygun olarak geniř kapsamda gözden geçirdik. Fakat řartlar icabı, ortak çalıřmalarımızı sonunda ben özetleyip sunmak durumunda kaldım.)

Ziyaretle baęlantılı dięer sempozyumu Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı düzenledi. "Avrupaya ilk adım" bařlıklı kollokvium için seçilebilecek yer olarak 1354-te Osmanlıların eline geçen ilk Avrupa kenti Gelibolu (eski Gallipoli) uygun görüldü. Oraya hem giderken, hem de dönüřümüzde, ilk defa fethedilen Avrupa kalesi Tzympe'ye (bugünkü Çimpe'ye) ait olduęu muhtemel sayılan harabeleri gezmek; ilk fetihlerin nder řahsiyeti, Orhan'ın oęlu Süleyman Pařa'nın Bolayır'daki türbesine uęramak; Anadolu yakasında ardak beldesinde, ortasında antik stnlar üzerine oturtulmuř aęřap çatısı olan ve eski Osmanlı devrine ait muazzam kervansarayı dolařmak; ayrıca da, rivayete göre bir zamanlar Süleyman Pařa'nın üzerinde 80 kiřiyle karřı kıyıya doęru salını yola çıkardıęı yerde bulunan – birazcık ge görünen – meře aęacının altında bir an dinlenmek fırsatını bulduk.

Gelibolu da bir zamanlarki önemini epeyce kaybetmiř. Eski kentten günümüze pek birřey kalmamıř gibi. Halbuki kaptanpařa sancaęı ve 1534-te yeniden kurulan vilayeti buradan yöneltiyordu. 15 ve 16. yüzyıllarda burada birçok řair ve bilgin faaliyet göstermiřti ve en seçkin Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali de buralıydı. Bugün bu řanlı geçmiři, limanın merkezi ile birak türbe (aralarında kapudan I. Bayezid'in kaptanıderęası, Sarıca Pařa, yazar-řair Mehmed ve Ahmed Bican kardeřler ile Bayraklı Baba adıyla da anılan Karaca Bey'in türbeleri), yan tarafı ile üstü k olan Azab Camii ve daha birak yapı anımsatıyor.

zet olarak diyebiliriz ki, günümüzde epeyce unutulmuř olan bu bölgelerde efsaneyle gerçekler birbirine karıřıyor. Elbette, olabilir ki Söęüt bölgesinde de bu böyledir. Zira eski bir imparatorluęun beřięinde dolanıyoruz, ve bu gibilerin doęu her zaman müphem kalıyor.

(eviren: Yılmaz Glen)

Gza Dvid

A 700 ves Oszmn Birodalom blcsjnl

Jnusi számunkban Ender Arat excellencija, a Török Kztrsasg rendkvli és meghatalmazott magyarorsgi nagykövete olvasóink el trta az évfordulóval kapcsolatos gondolatait, s szlt azokról a már megvalósult és későbbre tervezett rendezvényekről, amelyek célja ráirányítani a figyelmet erre a világtörténelemben kiemelkedő szerepet játszó llamalakulatra.

Nekünk magyaroknak is természetesen jó okunk van újra és újra átgondolni, mit jelentett számunkra az a mintegy 200 év, amikor hazánk mintegy kétötöde hódoltsági terület volt, csakúgy, mint az azt megelőző évszázadok, amikor az Oszmán Birodalom távoli hatalmi képletből közvetlen szomszd vlt, végül az az időszak, amikor nemzeti hőseink török földön találtak menedéket.

Ezen reflexiók sorában a legizgalmasabb kérdés magának a birodalomnak a kialakulása és hihetetlen gyors terjeszkedése. A sok végvidéki bégség közl miért pont Oszmnnak és környezetének sikerült tartós uralmat kiépítenie? Mik voltak azok a társadalmi-gazdasági, katonai-hadászati, közigazgatási, vallási, geopolitikai és más tényezők, amelyek éppen számunkra nyitották meg kelet és nyugat, szak és dél felé a térnyerés lehetőségét?

Huszadik századi teoretikus gondolkodásunk különféle modellek felállítasával keresi a magyarázatot. Egy időben a gzi mentalitás, azaz a vallási fanatizmus elegendő hivatkozási alapnak tűnt a nagy hódításokra. Újabban inkább a nomád jellegzetességekből próbálják levezetni a tüneményes felfutást. Társaságunk legutóbbi, szeptember 17-i, az Akadémia Filozófiai s Történettudományok Osztályával közösen szervezett ülésén Fodor Pál osztotta meg velünk e korai szakaszra vonatkozó saját értelmezését. Az *Oszmán Birodalom sorsfordulói* fcimen belül *A birodalom születése* alcímmel tartott kitn, igen sokoldalú megközelítésű, ugyanakkor koherens előadást. Kiemelendőnek tartom, hogy Fodor Pálnál a korábban kicsit statikus kp dinamikus mozgások és változások tabljává vlik, ahol a belř küzdelmek motivációit is megvilágítja.

Magam itt most két konferenciáról szeretnék szlni, amelyek többé vagy kevésbé a 14. századdal is foglalkoztak. A Türk Tarih Kurumu által egybehívott 13. török történeti kongresszus is a jubileum jegyében telt, s ez érthető módon több kutatót is arra ösztönzött, hogy a kezdetekig nyljön vissza. Az egyik figyelemre méltó törekvés a korai, de még így is 15. századi krónikák egyes állításainak a levéltári forrásokkal történő egybevetése, illetve azok földrajzi-topográfiai megjelöléseinek a mai helyzettel való szembeřítése volt. Halil İnalçık professzor egy korábbi tanulmányában már rámutatott arra, hogy Oszmán apósa, Edebli sejk kétségkívül ténylegesen lt az adott korban, hiszen 15. s 16. századi defterek két olyan kegyes alapítványát is említik, amelyeket ő hozott létre Kozagacs falu és Kozdzsa „puszta” jövedelmeiből. A vonatkozó 1487-es elř bejegyzés meg is nevezi Oszmán béget mint Kozagacs adományozóját. Külön érdekessége a dolognak, hogy Asikpasazde krónikájában arról is olvashatunk, miszerint ismereteit Edebli fiától, Mahmd pasától szerezte. Nos, a fent idézett szandzsksszeřrásban a kozagacsi vakuf közbülső kezelőjeként éppen Ede fia Mahmd pasával találkozunk. Tehát az informátorról is kiderül, hogy nem lgbl kapott személy volt. A török történészek doyenje most azokról a terepbejárásokrl számolt be, amelyekre ifjabb kollgival vállalkozott Sęt, az oszmánok elř meętelepedési

helye környékén. Ezek során is Ásikpasazáde nyomába szegődtek, s jó néhány olyan topográfiai megfigyeléssel gazdagították a tudományt, amelyek a krónikás megbízhatóságát igazolták. Más előadók egyfelől Oszmán családjának a törzsön belüli szerepét próbálták meg későbbi párhuzamok segítségével megvilágítani, másfelől újabb defter-részletekre támaszkodva addig félreértelmezett földrajzi neveket pontosítani. (Itt jegyzem meg, hogy a konferencia fő témájául az oszmanisztikai kutatások elmúlt ötven évének országoskénti értékelő bemutatását választották. A hazai munkákat Fodor Pállal együtt tekintettük át a felkészülésnek megfelelően tág terjedelemben. A körülmények úgy hozták, hogy közös munkánkat végül nekem kellett összefoglalni és elmondani.)

A másik, utazással egybekötött szimpóziumot a Kubbealti Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı rendezte. „Az első lépés Európába” című kollokvium színhelyeül az oszmánok kezébe 1354 körül került első európai város, Gelibolu (az egykori Gallipoli) kínálkozott. Az oda- és visszavezető úton módunk nyílt a legelőször bevett európai vár, Tzympe (mai török neve: Çimpe) feltételezett romjaihoz eljutni; Orhán fia Szülejmán pasának, a korai hódítások vezéralakjának bolayiri türbéjét megnézni; az ázsiai oldalon fekvő Çardak városka hatalmas, középen antik oszlopokon nyugvó fa fedélszéki, korai oszmán kori karavánszerájába bemenni, illetve az alatta a — kissé fiatalabbnak tűnő — hatalmas tölgyfa alatt megállni, ahonnan a hagyomány szerint egykor Szülejmán pasa tutaja, rajta 80 emberrel elindult a túlsó felé.

Maga Gelibolu is sokat veszített egykori jelentőségéből. A régi városból alig maradt valami, pedig a hadiflotta parancsnoka innen kormányozta a szandzsákot, majd 1534-től az újonnan létrehozott vilájetet. Számos költő és tudós működött itt a 15. és a 16. században, s innen származott az egyik legkiválóbb oszmán történetíró, Gelibolulu Musztafa Ali is. Ma a kikötő magja, néhány türbe (köztük az I. Bajezid kori kapudané, Szarudzsa pasáé, az író-költő Mehmed és Ahmed Bidzsán testvérpáré, illetve a Bajrakli Baba néven is emlegetett Karadzsa bégé), az oldalt és fent egyaránt nyitott Azab dzsámi és néhány más építmény idézi a dicső múltat.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy legenda és valóság keveredik ezeken a napjainkban eléggé elfeledett tájakon. Úgy lehet ez, persze, Söğüt vidékén is. Hiszen egy régi birodalom bölcsőjénél járunk, s az ilyenek születése mindig homályba vész.

☞ Dávid Géza

16. századi törökországi, izniki falicsempa Zsolnai Miklós múlt századvégi gyűjtéséből a budapesti Nemzeti Múzeum 2000. január 9-ig látható kiállításán.

Az oszmán állam életrajza

A mai Törökország törzsterületén, Anatólián (Kis-Ázsián), a 13. század első felében két hatalom osztozott. Nyugaton, a tengerpart és a fennsík közé eső sávban, a keresztény bizánci császárok uralkodtak, akik székhelyüket is ide, Nikaiába (Íznik) tették át, miután 1204-ben kereszties seregek foglalták el Konstantinápolyt. A nikaiai birodalomtól keletre, Anatólia középső és keleti felében a muszlim szeldzsuk dinasztia rendezkedett be Konja székhellyel. A szeldzsuk uralkodók ugyan „Rum (Róma, a bizánci birodalom arab neve) szultánjának” nevezték magukat, ők maguk török származásúak voltak. Szépapjuk, Szeldzsuk, hajdan a Közép-Ázsiában nomadizáló oguz-törökök egyik törzsének főnöke volt. Az oguzok (az iszlám világban ismertebb nevükön: türkmének) a 10. században betörték Iránba, s Szeldzsuk unokáinak vezetésével hatalmas iszlám birodalmat kovácsoltak össze, melyet szeldzsuk birodalom néven ismer az utókor.

1071-ben Alp Arslán szeldzsuk uralkodó tönkreverte a bizánci császár seregét, s ezt követően a család egyik ága Kis-Ázsiában is megvetette a lábát. A katonai győzelmek nyomán megindult és a következő századokban is folytatódott a nomád türkmének beáramlása a jobbra görögök lakta területre. A jövevények egy része gyorsan letelepült, és fő támasza lett az iszlám államot kiépítő konjai szultánoknak, akik a közben darabjaira hullott nagy szeldzsuk birodalom örököseinek tekintették magukat. A nomád életmódjukat őrző tömegek viszont nehezen túrták a perzsa és arab nyelvet használó központi hatalom gyámkodását. Különösen akkor váltak fékezhetlenné, amikor a szomszédban megjelentek a mongolok, akik az 1230-as években megszállták Iránt és Azerbajdzsánt, majd 1243-ban a szeldzsuk szultánt is legyőzték és hűbéri függésbe kényszerítették. A nomád mongolok elől százezerszám menekültek Anatólia biztonságosabb vidékeire a türkmének, akiket a konjai uralkodók igyekeztek a nyugati határőrvidékekre telepíteni. Ám mivel a szeldzsuk központi hatalmat az iráni mongolok fokozatosan árnyékhatalommal fokozták le, a bizánci császárok pedig 1261-ben ismét Konstantinápolyba tették át székhelyüket, Anatólia nyugati felében nem maradt számottevő erő, amely megakadályozhatta volna a türkmének terjeszkedését és politikai önállósulását. A határbégekké előlépő türkmén törzsfőnökök és az itteni szeldzsuk katonai parancsnokok egymással versengve foglalták el a bizánci földeket és szervezték meg saját területi hatalmukat. Így született meg a századfordulóra a türkmén fejedelemségek (bejlikék) sora, amelyek urai etnikailag főleg a türkménekre támaszkodtak, uralkodó vallássá az iszlámot, a kezdetleges államélet hivatalos nyelvét pedig az Anatóliában beszélt törököt tették meg.

Az új hatalmi alakulatok között a legkisebb és a legjelentéktelenebb az volt, amelyik Oszmán vezetésével jött létre Anatólia észak-nyugati csücskében (Bithyniában). Ám amíg

(Folytatás a 4. oldalon!)

későbbiekben a fényes dinasztiák egymás után tűntek el a történelem színpadáról, Oszmán és utódainak csillaga szédületes sebességgel emelkedett. Alig telt el ötven év, s az oszmánok megvetették a lábukat Európában, majd a Balkán le-rohanása után 1453-ban Konstantinápolyt, a városok városát is elfoglalták. A 16. század elejére a világ egyik leghatalmasabb államát hozták létre, amely döntő befolyást gyakorolt mind az iszlám, mind a keresztény világ sorsára.

Az oszmán birodalom felemelkedésének történetéről ma már könyvtárnyi irodalomból tájékozódhatunk. Ezért az alábbiakban a jól ismert politikai és katonai események taglalása helyett az oszmán állam „életrajzát” próbálom felvázolni. Először azokat a tényezőket veszem számba, amelyek véleményem szerint az oszmán politikai rendszer hihetetlen szilárdságát és sikereit biztosították, majd azokat a szakaszokat, amelyekben keresztül a kis helyi törzs univerzális hatalommá nőtte ki magát.

A birodalmat kormányzó és annak nevet adó család (ál-Oszmán) a világtörténelem egyik leghosszabb életű uralkodóháza lett, s a politikailag mérvadó rétegekben mindvégig páratlanul szilárd legitimitást élvezett. Hogy ez miért volt így, arra igen nehéz kielégítő magyarázatot adni; mindenesetre megfontolandó mindaz, amit Niccolò Machiavelli írt erről A fejedelem (1513) című művében. Szerinte az ismert országokat kétféleképpen kormányozzák, s ezek „példájaként a török és a francia király szolgál. A török birodalmát egyetlen úr kormányozza, a többiek szolgálai, ... és úgy változtatja és cseréli őket, ahogy neki tetszik. De a francia király a maga körében sok ősi családból való főúr között él: ezeket alattvalóik elismerik és szeretik; előjogaik vannak, amelyeket a király nem vehet el tőlük önmegevesztése nélkül. Aki tehát e birodalmak egyikét vagy másikat szemügyre veszi, úgy találja majd, hogy nehéz lenne megszerezni a török szultán országát; hanem ha egyszer legyőzte, igen könnyen megtarthatja. Mégpedig azért jár bajjal a török szultán birodalmának megszerzése, mert a birodalom főurai nem hívhatják be, és nem remélhető, hogy a körötte lévők lázadásukkal elősegítik vállalkozását, ami a fenti okokból következik. Valamennyien rabszolgák és elkötelezettek, nehezebben megkönyékezhettek, s ha ez mégis megtörténne, semmi haszon nincs belőle, mert a fenti okok miatt nem tudják a népeket magukkal vonni. Innen való, hogy aki meg akarja támadni a törököt, szükségképp mérlegelnie kell, hogy egységesen találja magával szemben, és jobban teszi, ha inkább saját erejében bízik, mint ellenfele belső zavargásában. Ám ha úgy győzik és verik szét a csatamezőn, hogy seregét rendezni nem tudja, mástól ne tartson, mint a fejedelmi család tagjaitól; ha kipusztultak, nincs mitől félnie, mert másnak a nép előtt hitele amúgy sincs; és ahogy a győztes győzelme előtt nem bízhatott a népben, éppúgy azután se féljen tőle.

Ellenkezője történik az olyan birodalmakban, mint Franciaország: könnyen behatolhatsz, ha megnyerted magadnak a birodalom valamelyik főurát, mert mindig találsz elégedetleneket és olyanokat, akik újítani akarnak. Ezek ... megnyitják előtted az ország határát...; de ha aztán meg akarod tartani, végtelenül sok nehézséged lesz azokkal, akik segítségedre voltak, és azokkal is, akiket legyőztél. És nem elégedhetsz meg a fejedelmi család kiirtásával, mert megmaradnak a főurak, s új zavargások élére állnak; s mivel nem tudod sem kielégíteni, sem elpusztítani őket, elveszíted az országot az első adandó alkalommal”.

Machiavelli tehát a rabszolga eredetű elitben, az uralkodóház és az elit közötti szolidaritásban, a központi hatalomtól független politikai erők hiányában és a legitimitás oszthatatlanságában látta a szultáni hatalom alapját, s ezzel nézetem

szerint a lényegét ragadta meg. Mindenekelőtt azzal, hogy felismerte a jelentőségét annak az intézménynek, amit általános fogalommal katonai rabszolgaságnak szokás nevezni. Bár az oszmán uralkodók elsősorban sikeres katonai vezetőkként és jó szervezőkként szereztek tekintélyt, hamar rájöttek, hogy egy olyan régióban, ahol többféle civilizáció, számos etnikum és sokféle társadalom él egymás mellett, csak úgy lesznek képesek tartósan hatalmon maradni, ha a különböző csoportok egyedi érdekein felül álló, univerzális erőközpontot hoznak létre. Ezért már nagyon korán hozzáfogtak egy „olyan „káderképző” rendszer kialakításához, amely tőlük függő, csakis hozzájuk kötődő hivatalnokokkal és katonákkal látta el az államot. Ebben régi, jól bevált mintákra is támaszkodhattak, hiszen az államiság az iszlámban már évszázadok óta szorosan összefonódott a rabszolgasággal. A muszlim uralkodók (a 600-as évekhez visszanyúló kísérletek után) a 800-as években kezdtek rendszeresen idegen eredetű rabszolgákat felhasználni a szuverenitást magának követelő teokratikus muszlim közösség megfékezésére, s ettől kezdve nem is tudtak megenni többé nélkülük. A későbbiekben egyre kifinomultabb formáit hozták létre a rabszolgák utánpótlásának és nevelésének, aminek jól ismert példája az egyiptomi mameluk-rendszer. Az oszmán uralkodók azonban még ehhez képest is eredeti megoldásokkal rukkoltak ki: a gyermekadóval (devsirme) és a janicsársággal, amely nemcsak említett céljait szolgálta kiválóan, hanem — akármilyen torz formában is, de — keresztény alattvalóik számára is biztosította a hatalomba kerülés lehetőségét. Ez az oszmán szóhasználatul kul-, azaz „szolgáló rend” volt az a szervezet, amely a legnehezebb időszakokban (1402 után, 1444, 1481 után, 1512) a dinasztiát felszínen tartotta, a birodalom széttagolódását megakadályozta, és amely — ameddig erejéből tellett — a hódításokat szorgalmazta és mozgatta. Hogy az oszmán-ház uralma és birodalma kb. 650 éven át fennmaradt, elsősorban a kul-devsirme rendszernek (beleértve a palotaiskolákat is) köszönhető. Mondom ezt annak ellenére, hogy tudván tudom: a rendszer a 17. század elejétől fokozatosan leépült, s ami megmaradt belőle (pl. az átalakuló és magát lassanként önállósító janicsárság), az gyakran több kárt, mint hasznót hajtott az oszmán uralkodóknak. Ám virágkora mintegy 300 éve során a katonai rabszolgaság olyanannyira átalakította a társadalom mentalitását, hogy az állam mindenhatósága és a hatalom iránti engedelmség a politikai és a társadalmi élet egyik legfontosabb elve maradt a 18-20. században is. „A rabszolgaság — írta Paul Rychaut, egy éles szemű angol a 17. században — a törökök között a szultán akaratának és parancsának való teljes alávetettség állapotát jelenti”.² Ebben az értelemben a kul-rendszer messze túlélte önmagát, s az oszmán birodalom további életére, sőt, bizonyos fokig a modern török állam történetére is rányomta bélyegét. Ezért állítom, hogy az oszmán dinasztia nagy találománya, fennmaradásának záloga a „szolgáló rend”, az arra alapozott erőszak s a társadalomba végzetszerűséggel belenevelt szolgálatteljesítés volt.

Ám ehhez a „sikerhez” egy további feltételnek is teljesülnie kellett, ami Machiavelli számára még rejtve maradt: a szultánok az uralmuk alatt élő muszlim közösség szellemi elitjét is saját szolgálatukba tudták állítani. Miért különleges teljesítmény ez? Ismert, hogy az autentikus iszlám felfogás a vallási közösséget tekinti a szuverenitás egyedüli forrásának. Ennélfogva a politikai hatalom elvben csak akkor legitim, ha azt a közösség konszenzusa megerősíti (ami a gyakorlatban a vallástudó és a vallásjogtudó értelmiség egyetértését jelenti). Az abbaszida kalifátus felbomlása után keletkezett „világi” fejedelemségek azonban elsősorban

dinasztikus célokat követtek, ezért uralmi rendszereik igen messze álltak a vallásjog, a saria eszményeitől. Ez állandó feszültséget gerjesztett a mindenkori államok és a vallási közösség között; a befolyásos muszlim értelmiség (és az általa irányított tömeg) gyanakvással tekintett az államra és nem szívesen vett részt annak szervezeteiben (ez kényszerítette az utóbbiakat a rabszolgahadseregek létrehozására). Röviden: a regionális muszlim államok többnyire nélkülözték a vallási közösség politikai támogatását.

Az oszmán uralkodók a 15. század második felében ebben a kényes kérdésben is áttörést értek el. Katonai erejükre támaszkodva egyszerűen „államosították” a vallási hierarchiát: a legfontosabb muszlim értelmiségi pályákat felügyelet alá vonták, a vallásjogászokat állami alkalmazottá tették, megélhetésüket és előmenetelüket pedig dinasztikus törvényekkel szabályozták. A főmufti (másképpen: sejhülszlám) személyében a birodalom krémjéhez tartozó vezetőt ültettek nyakukra, s elvárták tőlük, hogy az ő irányításával a saria és az oszmán törvények közötti ellentétek elsimításán fáradozzanak, és a közösség képviselőtét feladva az uralkodóházat népszerűsítsék az alattvalók körében. A vallásjogászok engedtek a nyomásnak, s a többnyire köreikből verbuválódó bürokrátákkal együtt az oszmán dinasztia legelkötelezettebb hívei lettek. Nekik volt köszönhető, hogy az oszmán társadalom mérvadó része vallási köteletségének is érezte az uralkodóház iránti hűséget. E tény jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. Mert mit is mondott a már idézett Paul Rycha? „Ha a szultán kedvére tesz a katonáknak, nem számít, a nép mennyire elégedett ezzel a rendszerrel”.³ Az abszolutista államokkal kapcsolatban ugyanezre figyelmeztet bennünket Immanuel Wallerstein. Szerinte a modern kor előtti társadalmakban a politikai stabilitáshoz elegendő, ha a „káderek” (államapparátus) nagy része egyetért a rendszer szükségességében. Ha ők úgy látják, hogy a hatalom saját értékeik és érdekeik alapján működik, akkor a rendszer szilárd és legitim. Miután pedig az oszmánok mind a katonai, mind a vallásjogi/kulturális szférát maguk mögé állították, jobban mondva a maguk kreatúráival töltötték meg, „nyugodtan alhattak mindkét oldalukra fekve”. (Szülejmán).

Az Oszmán-ház uralmának harmadik tartópillére az volt, hogy hamar elnyerték és sokáig élvezték a vallási „kisebbségek” támogatását. Hódításaik során az oszmánok általában nem törekedtek a nem-muszlimok áttérítésére, a helyi struktúrák eltörlésére, hanem éppen ellenkezőleg: csak a legszükségesebb változtatásokat vezették be, s azokat is fokozatosan és kíméletesen. Következésképpen tartva magukat a zimma elvéhez, meghagyták a keleti keresztény és a zsidó közösségek belső autonómiáját, mindennapi életükbe lehetőleg nem szorítottak bele. Az elfogulatlan szemlélő számára kétségtelen, hogy az oszmán uralom hosszú időn át kifejezett javulást hozott a balkáni népek életében, hiszen felszámolta a politikai anarchiát, könnyített a bizánci és a szláv parasztok adóin, egységes politikai és jogi rendszerbe foglalta a Balkán korábban szétagolt világát, ráadásul „felszabadította” az ortodox egyházat a „latinok” uralma és a pápai únió kényszere alól. A hódítás korában a balkáni ortodoxok (különösen a velenceiek és a genovaiak fennhatósága alatt élők) növekvő rokonszenvvel öveztek az oszmánokat, s fokozatosan az ő táborukhoz csatlakoztak a nyugati keresztény hatalmak ellen vívott harcokban. (Az oszmánok és az ortodox klérus kiváló együttműködését a gyermekadó, a devsirme sem zavarta. Sőt, úgy látszik, az érintettek sokkal jobb véleményrel voltak róla, mint a sorsukon szánakozó kortárs nyugati megfigyelők vagy mai történészek. Bizonyíthatóan sokak véleményét tolmácsolta az az albán származású nagyvezír, a-i a következőképpen

dícsérte a rendszer „demokratizmusát”: „Az oszmánok nagy bölcsességgel a leghátrányosabb helyzetű parasztokat választották ki azon nemzetekből, amelyek nem az igaz Istenben hisznek; aztán igazhitűeket, győzedelmes tiszteket és kiváló kormányzókat formáltak belőlük. Én is ezek közé tartozom”.⁴ De nemcsak a keleti keresztények, a zsidók is otthon érezhették magukat az oszmánok államában. A szultánok kezdetől fogva különlegesen jól bántak velük, tömegével fogadták be Európából elűzött sorstársaikat, és rendkívüli gazdasági lehetőségekhez juttatták őket. Egyes zsidó kutatók azon a véleményen vannak, hogy a birodalom 16. századi sikerei egyenesen a dinasztia és a zsidók közötti együttműködésnek köszönhetők. Nem csoda tehát, ha e két kisebbség mérvadó tényezői minden támogatást megadtak az Oszmán-háznak. Ennek jellemzésére elegendő azt a proklamációt idézni, melyet az isztambuli ortodox pátriárka tett közzé 1798-ban (!): „Nézzétek, miként rendezte el kegyes és mindenható urunk a dolgokat avégett, hogy ismét megőrizze szent és ortodox vallásunk egységét. A semmiből támasztotta az Otománok e hatalmas birodalmát a mi római birodalmunk helyébe, amely ... kezdett eltérni ortodox keresztény szelleműnkől. És felemelte ezt az oszmán birodalmat minden más birodalom fölé, hogy határozottan bizonyítsa, mindez az ő isteni akaratával egyezően történt. Semmiképpen se hallgassatok a szabadság eme új reményeire, melyeket nyilvánosan hirdetnek. A Szentírás azt tanítja, hogy szüntelenül imádkozunk császáruinkért (a szultánért)”.⁵

Összegezve az eddigieket: az Oszmán-ház kivételes hatalma mindenekelőtt három tényezőn nyugodott: a katonai rabszolgaság intézményén, a muszlim, valamint a keresztény és a zsidó ortodoxia feltétlen támogatásán. Ez tette lehetővé, hogy az Oszmán ház — az európai abszolút uralkodóktól eltérően — a római császárok mondásának: Licet legibus soluti sumus, attemen legibus vivimus csak az első felét tartsa magára kötelezőnek, s olyan uralmi rendszert építsen ki, amely teljes joggal nevezhető despotikusnak. Természetesen az oszmán uralkodóknak is egyensúlyozniuk kellett a különféle érdekek között, de az említett hármas támogatásnak köszönhetően sokkal nagyobb mozgásszabadsággal rendelkeztek, mint európai vagy muszlim kollégáik.

✎ Fodor Pál

(Folytatás a Török Füzetek következő számában!)

¹ Niccolò Machiavelli művei. I. kötet. Budapest, 1978, 18-19 (Lutter Éva fordításában).

² Paul Rycha, The Present State of the Ottoman Empire... London, 1668, 8.

³ I. m., 7.

⁴ Michel Balivet, *Romanie byzantine et pays de Rum turc. Histoire d'un espace d'imbrication gréco-turque*. Istanbul, 1994, 193.

⁵ I. m., 187.

A Hagia Szophia közelében, reprezentatív, történelmi környezetben kedvezményes árral szeretettel várja a Magyar–Török Baráti Társaság tagjait az AND HOTEL. A hotel éttermében kifogástalan kiszolgálás és csodálatos körpanoráma kilátás nyílik a városlóra.

Cím:

Yerebatan Cad. Cami Çikmazi No. 40.

Sultanahmet — İstanbul

Telefon: (90-212) 5120207

Tax: (90-212) 5123025

Szobafoglalás: (90-212) 5207676

Társulatjdonos: Remzi Erbaş

Nagy Szulejmán, a költő

Nagy Szulejmán céltudatos hódító volt, ki nemcsak a kardot, hanem a tollat is remekül forgatta. Halálakor nagyobb birodalmat és több verset hagyott maga után, mint bármelyik korábbi szultán. Hála pártfogásának és a Szulejmán kori élénk kulturális környezetnek, a megközelítőleg két évszázada fejlődő török költészet elérte klasszikus korának tetőpontját. Ez minden addigitt megkoronázó teljesítmény volt.

Érthető büszkeséggel Szulejmán szultán a messzenyúló földek és tengerek uralkodójaként utalt magára sok versében. „Világhódító” híre a 16. század első felétől sértetlen maradt. Elődei és utódai jellemzésekor Európa semleges jelzőket vagy pejoratív szavakat használt, de a „Grande Turke” név Szulejmánnak volt fenntartva. A törökök emlékezetében mindmáig „Kanuni”-ként (azaz Törvényadó vagy Törvényhozó) él, az európaiak Fényességes Szulejmánnak hívják őt, kifejezve bámulatukat mind ő, mind ragyogó uralkodása iránt.

Szulejmán 1520-tól 1566-ig tartó kora az oszmán államnak az egyik legnagyobb birodalomra válását jelentette, amely valaha is létezett. Olyan területeket, vagy azok részeit foglalta magába, mint a mai Törökország, Oroszország, Irán, Irak, Szíria, Kuvait, Jordánia, Izrael, Szaúd-Arábia, Libanon, Egyiptom, Líbia, Tunézia, Görögország, Bulgária, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Albánia és még sok más.

Ez a Szulejmán alatti erős birodalom az oszmán klasszikus művészet és építészet néhány kimagasló vívmányát produkálta. Színán, az udvari főépítész számos építményt emelt Szulejmánnak és családjának, mint például a Szulejmánije dzsámi, amely a mecset-építészet kiemelkedő mesterműve. A kalligráfia, az árnyjátékszínház, a falicssempe és textilművészet, a könyvillusztrálás, a zene és más művészetek szintén virágkorukat élték. A palota festőműhelyeiben dolgozó vagy Szulejmánt a hadjárataira elkísérő művészek rengeteg megkapó miniatúraalbumot készítettek. A szultán és magas rangú tisztviselői támogatásával történészek, jogtudósok, természettudósok és más kutatók is nagyszerű munkákkal álltak elő.

A költészet óriási lépéseket tett Szulejmán korában. Joseph von Hammer-Purgstall, a tekintélyes történész szerint ez a kor adta az oszmán költészet legkiemelkedőbb értékeit. A 20. század elején kiadott, „Az oszmán költészet története” című hatkötetes művében E. J. W. Gibb, brit orientalista megállapítása szerint „kimagaslik a korábbi időkben” és „soha, még Törökországban sem volt a költészetnek nagyobb pártolása, mint e szultán uralkodása idején”.

Fuzuli és Báki, a török költészet két kiemelkedő alakja is Szulejmán idején élt és alkotott. Báki pályafutása elején a szultán kegyeltje lett, és megkapta az udvari költő címet. Szulejmánról szóló dicsőimnuszai a műfaj mesterművei közé tartoznak, és a hosszú elégiát, amelyet 1566-ban, a szultán halálakor írt, a legmagasztosabbnak tartják az oszmán hagyományban.

A maga módján szulejmán nagyra becsült költő volt, bár nem lehet a klasszikus oszmán versírás óriásai közt említeni. Néhány tökéletes lírai költeményt és több tucat jól kidolgozott hagyományos formájú verset szerzett. A Muhibbi művésznvet választotta, melyet Gibb túl szolgáian „Baráti”-nak fordított, de valójában „Szerelmes”-nek vehetjük mind szimbolikus, mind misztikus értelemben. Gibb értékelése szerintem meglehetősen igazságos: „Kortársaival ellentétben, verseiben a lényegi vonás nem csupán nyelvi elegancia, hanem érzéseinek nyilvánvaló őszintesége, amely meg hat minket csendesen alázatos hangnemű verseinek olvasásakor”.

A klasszikus török költészet két alaptémája, az emberi és az Isten iránti szerelem a szulejmáni művészet lényegét alkotja. Versei témáinak skálája a szeretett Isten szűfi (misztikus) imádatától a világi szerelemig fut, beleértve az erotikát is. Szulejmán hangulatai változatosak: kétségbeesett, szomorú, reménykedő, zord, vidám, bánatos, játékos, jámbor, kéjsóvár, mazohista, narcisztikus. Az itt közreadott versek Szulejmán változó hangulatát különböző stílusokban mutatják be.

Mószuszom, ámbrám, létem, szerelmem, fénylő holdam
Barátom, bizalmasom, életem, szépségek közt szultánom

Életem, hasznom, létezésem, kevszeri borom, mennyországom
Tavasom, szépségem, napom, nevető rózsám, ej virágom

Platánfám, sétám, ballagásom, virágoskertem, gyümölcsösöm
Vágyam, értékes gyöngyöm, hajnalom, estém, társaságom

Örööm, vidámságom, mulatságom, mécsesem, napom, gyertyám
Narancsom, gránátalmám, keserűnarancsom, hálószobám gyertyája

Bölcsem, uram, rejtettem és nyilvánvalóm, tanácsom
Szultánom, uralkodóm, emírem, a világ országában lelkem

Növényem, cukrom, kincsem, e világban nyugalmam
Barátom, Júsufum, életem, szívem Egyiptomában kánom

Isztambulom, Karamánom, Róm-országom
Bedahsánom, kipcak földem, Bagdadom és Horaszánom

Szép hajúm, íj szemöldöküm, bánatos szemű betegem
Ha meghalok, rád száll a vérem, segíts, ej, nem muzulmánom

Dicséreted zengem kapudban, mindig téged magasztallak
Szívem bánattal, szemem könnyel teli, szép hangú Muhibbid vagyok

* * *

Vagyonnal, ranggal ne kérkedj, ne mond: „Nincs hozzám hasonló!”
Arcod a föld felé fordítsd, légy szerény, mint a ruha alja

Vigyázz, nehogy csalatkozzál, egyszer majd szembe fúj a szél
Hagyd a gögőt és a gyűlöletet, ne dagaszd a melkasod, mint egy vitorla

Ha azt akarod, hogy ne legyél zavarodott végül
Senkire se öltsd ki a nyelved, mint egy lilium

Míg nem repülsz egyenesen, nyílként, nem érhet célhoz
Akinek nincs célhoz vivő szárnya, az úton marad, mint egy részeg

Ej, Muhibbi! A világ senkihez sem marad hűséges
Bár először felékszerezett asszonynak mutatja magát

Nem tudom: jázminlevél-e vagy ezüst tested?
Ha a virág levele lenne: a te inged

Jaj, ki tulipán forma pecsétet üt keblemre
Valójában gonosztevő szemölcsöd és ajkad

Ha el akarod venni a lelket, odaadom szívem
Szemed pillantásával tégy rám jelet, mely a tied

A bánat szeret engem, én is szívemből szeretem őt
Híres szólás: „A szerető az, aki szeret”

Muhibbi a kedvestől kutyája takarójáról kérdezett
Az szól: „Nem tudod, hogy az a halotti lepledd?”